

Криворізький державний педагогічний університет
Факультет української філології
Факультет іноземної філології

**Актуальні проблеми
філології і методики
викладання мов**

Збірник наукових праць

Кривий Ріг
КДПУ
2005

В.І.Кажан

канд. філол. наук, доцент,

Р.П.Калініна

канд. філол. наук, доцент

ПОВТОР ЯК ЗАСІБ ПОСИЛЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ ВИРАЗНОСТІ ТА ЕКСПРЕСІЇ У ВОЄННИХ ОПОВІДАННЯХ О.ДОВЖЕНКА

У статті розглядається питання про особливості мови художнього твору, зокрема воєнних оповідань О.Довженка. Підкреслюється велика майстерність письменника, визначається творча манера авторської прозової оповіді. Одним із засобів емоційної виразності та експресії є повтор.

Воєнні оповідання посідають важливе місце у творчому доробку О.Довженка. Провідною темою в них виступає людина на війні, яка пройшла тернистий „шлях героїства”: крізь запеклі бої, муки тяжких поранень, смерть. Герої оповідань – це переможці, живі і мертві, відомі і невідомі. Автор постає тут як письменник-патріот, письменник-трибун, справжній „син своєї доби” [1, с. 9].

Проза О.Довженка позначена безпосередньою близькістю до народної творчості пристрасною, глибоко схвилюваною мовою. Як ознака фольклорної традиції у воєнних оповіданнях функціонує повтор. Саме повтор, уживаний у різних варіантах, допомагає розкрити народні риси людини на війні: любов до Батьківщини і життя, твердість і незламність духу.

Повтор нерідко набуває функції „наскрізного елемента” (ключового слова), „своєрідного емоційно-ідейного ключа до зображуваного” [4, с. 68]. Такими наскрізними елементами виступають в оповіданнях абстрактні та конкретні іменники на позначення почуттів людини, сприйняття нею реальної дійсності: *воля, життя, смерть, любов, щастя, героїство, перемога, поле, земля, хата.*

Повторюючись у творі, вони відіграють значну роль (інколи вирішальну) у його структурній організації, в розкритті ідейного змісту, посиленні емоційної виразності та експресії.

В оповіданні „Перемога” фіксуємо два ключових слова – *смерть* і *перемога*. При змалюванні вирішального моменту бою автор посиляється на лексичний (тотожний), синонімічний та антонімічний повтори, які разом конкретизують наскрізний елемент *смерть*:

Вона (смерть – К.В.) наближалась до них, кривляючись і ображаючи їх кожним своїм кроком. Кавунові хлопці бачили вже її в різних появах. Бачили грізну й зловісну серед великих пожеж, проклять і стогонів, бачили страшну в нестерпному громі й вибухах металу, бачили неблаганну й моторошну в гадючому плазі танкових гусениць, бачили жалюгідну й розтинаючу душу на річних переправах і в гнилих болотяних прірвах – але таку потворну, безсоромну й образливу многи з них бачили вперше [302].

Оповідання починається ключовим словом *перемога*, яке повторюється

тричі. Далі воно зустрічається у різних граматичних формах більше 30 разів („Твори́ть *перемогу!*“, „В *ім'я перемоги!*“, „Я *прийшов за перемогою!*“, „*Прощай, перемоги!*“). Закінчується оповідання цим же ключовим словом:

„Він (Кравчина – К.В.) *помер, стоячи в обіймах її величності Перемоги*” [314].

Кільцевий повтор слова *перемога* несе значне ідейне навантаження – людина на війні красива і велична і в подвигу, і в смерті, і в перемозі.

Ключове слово *воля* в оповіданні „Воля до життя” є домінуючим засобом у створенні образу розвідника Івана Кармалюка, який вступив у двобій зі смертю і переміг: „...*вся його воля пішла на цей напружений мовчазний опір смерті*” [272]. Це оповідання стало закликком автора до бійців гартувати волю, боротися за життя, перемагати смерть.

Такі рядки, як: „...*Людина на війні – це воля. Є воля – є людина! Нема волі – нема людини! Скільки волі, стільки й людини...*” [270], являють собою емоційне образно-філософське узагальнення думки письменника і тому набувають значення виразного афористичного висловлення.

Ключове слово *воля*, повторюючись 10 разів, стає семантично значущим та естетично цінним завдяки епітету *могутня* та іншим повторам: *сила, воля до життя, опір смерті*:

„...*його могутня воля до життя передалась лікареві і сповнила його щирість*”, „...*сила опору смерті помножила силу лікаря, і цю силу лікар вертав хворому*” [275].

Окличне речення „*Життя хочу!*”, яке повторюється у такій формі двічі та в трансформованих: „*Жити буду?*”, „*Він житиме?*”, „*Він житиме більше за нас з вами!*”, є своєрідним рефреном, який створює загальну емоційну динаміку і надає ідейної завершеності твору.

У змалюванні образу Івана Кармалюка О.Довженко звернувся до фольклорного прийому гіперболи. Іван „*був звичайним рядовим бійцем*”, „*середній на зріст, стрункий, сіроокий юнак*”, – так описує письменник його зовнішність. Уражений силою духу і волею до життя лікар бачив його справжнім велетнем:

– *Ах! Ви гляньте, який велетень! Яка грудна клітка! А плече яке! Га?!*

– *А ноги які! А шия! А хода ж! Ви бачили, як він ввійшов? Стрункий, як бог.. Оце, юнак! Ви подивіться, які м'язи. Як він ввійшов, га!* [274]

Значну роль у репліках лікаря відіграє повтор підсилювально-видільних часток *які (яке, яка, який), а*.

Оповідання „У полі”, „Невідомий”, „Федорченко”, побудовані як пристрасні монологи загиблих, наближаються до віршів у прозі. Це поетичний пам'ятник невідомим солдатам війни, створений О.Довженком.

Семантично і функціонально вагомими виступають тут повтори слів та речень: *земля, у полі, ім'я, звали мене; Федорченком звали мене, товариші, Федорченком*.

Особливий ліризм, публіцистичність творів, монументальність героїв досягається лексичним повтором особового займенника *я*, означального – *все*:

І я убив їх, стрівши цілий полк один, сот три чи, мо, й чотириста, і сам

упав на трупи одверто й вмер од двадцяти чи, може, й більше ран. Я бивсь годин чотири і впився гірким щастям бою вцертъ. Усе своє життя, всю пристрасть, гнів, любов, надії – все, що я ніс у серці своєму, все вистріляв, усе, що мав, до нитки [Федорченко, 329].

Як показали спостереження, у воєнних оповіданнях О.Довженка найбільш поширеними є такі види словесного повтору: а) лексичний (абсолютний, або тотожний), б) частковий повтор граматичних форм одного і того ж слова, в) частковий повтор однокорених слів, г) комбінований повтор.

До факторів, які збільшують міру експресивного впливу повтору, відносять його категоріальну належність, синтаксичне поширення, закріпленість за певним місцем у контексті, контактність чи дистантність розташування.

Значне стилістичне й емоційно-експресивне навантаження несе лексичний повтор різних повнозначних частин мови: іменників, прикметників, числівників, займенників, слів категорії стану. Однак особлива, динамізуюча роль належить дієслівним повторам. Повторюються дієслова на позначення емоційного стану, руху, інтенсивної дії.

Дієслова можуть уживатися без частки *не*:

1. – День і ніч я **думав** про Лук'яна. Як він там, що він? Живий чи ні? Стояв під шибеницею, думав. Копав німецькі бліндажі, думав. Крутив дроти проти Лук'яна перед селом, **думав**. Сидів у погребі місяцями, **думав**, хіба не правда, стара? І ось нема Лук'яна. Упав перед самим вікном... [Тризна, 325]

з часткою *не*:

2. – Ні, я **не забуду** тебе Олесю, моя дорога дружино. **Не забуду** ніколи ні тебе, ні твоєї хати, ні криниці під вербою, ні твого села [Незабутнє, 255].

Дієслова-присудки нерідко утворюють антонімічні пари і виражають різке протиставлення (зазначимо, що повтори-антоніми часто вживаються у фольклорних творах):

3. **Доб'ють**, прокляті. О, прокляті, прокляті, будьте ви прокляті! **Доб'ють**... **не доб'ють**, **не доб'ють**... [Воля до життя, 270].

Привертають увагу дієслівні повтори у формі наказового способу, які виражаючи прохання, бажання, рішучість, створюють додаткову експресію. Наведемо приклади:

4. – **Стій! Стій!** Не здамся! [Воля до життя, 271].

5. **Обернись в хороми, покрийся залізом, красуйся великими вікнами, вирости**, піднімись над травами, над житами і над садами.

Вирости гору і вишир [Хата, 340-341].

Повтори-накази можуть ускладнюватися звертаннями (це є впливом ораторського мовлення і фольклору):

6. **Молітьесь, матері, молітьесь!** [Перемога, 305].

7. **Пошли ж, доле, надію і силу терпіння невольникам і невольницям страшиного двадцятого віку!**

Пошли гнів, і ненависть, і гордість оборонцям і визволителям нашої Батьківщини! [Заклучні рядки оповідання „Перемога”, 313].

Розташовуються дієслівні повтори або контактні (№3, №4, №5) – (і тоді

значно підвищується їх експресивний вплив), або дистантно (№1, №2, №6, №7) – такий повтор характеризується послабленою експресією.

Повторюване дієслово може піддаватися поширенню, що призводить до варіативності як у структурному, так і у функціональному відношенні (2). Можна виділити дві конструкції, які організовані дієслівним повтором з попереднім або наступним поширенням компонента, який повторюється:

1. Дієслово поширюється попередньо (чи при повторній реалізації) формами якісних прислівників:

Він не просто ненавидів фашистів, як це буває в типових людей. Він ненавидів їх невпинно, гостро й злісно [Перемога, 293].

2. Дієслово поширюється відмінковою формою (як правило, іменників), часто поширеною:

Напишу я слово про хату...

...Опишу її неповторну зовнішність....

...Опишу її внутрішній образ...

...Опишу я покинуту хату... [Хата, 339-340].

Подібні поширювачі надають оповіді емоційного забарвлення, підсилюють її напруженість, розкривають психічний стан героїв.

У структурному відношенні, як з'ясувалось, лексичні повтори – це переважно слова або словосполучення, рідше – прості речення, різні за метою висловлювання, будовою, емоційним забарвленням:

1. *Я наступав тоді і ворог передо мною біг, як проклятий, і я був щасливий. Так і передай своїм дітям – був щасливий* [Бронза, 338].

2. – *Поддай мені хліб, чуєш! Хліб поддай! Я його не буду їсти. Я поцілую його!* [На колючому дроті, 266].

3. *Ніхто не відступив, ні одна душа, так хотілось жити. Так хотілось жити, що вода закипіла в Десні, коли кинулись її перепливати люди* [На колючому дроті, 268].

Оформляючи частину тексту, яка вміщує повтор як самостійне речення (№3), письменник тим самим наділяє цю конструкцію значним експресивно-стилістичним навантаженням. Подібний повтор є більш ефективним у порівнянні з повтором слів та словосполучень (№1, №2).

Суттєвою особливістю лексичних повторів є те, що вони складають органічну частину або одного речення (простого, складного), або декількох:

Спасибі, спасибі вам за перемогу [Перемога, 312].

Про все не можна сказати, знаю, та я все скажу, всю печаль, всю муку, всю свою книгу [Бронза, 337].

Ой у полі родила мене мати моя. У полі лежу. Всміхаюся в вічність [У полі, 345].

Підкреслимо, що лексичний повтор являє собою переважно анафору (з лексичного повтору починається синтаксична конструкція), що обумовлено традицією ораторсько-публіцистичного мовлення.

І все ж більш численним в оповіданнях є частковий повтор, поєднання мотивуючої і мотивованої основ. У ролі мотивуючих основ найчастіше виступають дієслова та іменники, а вмотивованими – іменники та прикметники.

Наприклад:

Він валився з ніг від втоми і занудьгував. Всяке діло має свою нудьгу [Воля до життя, 271].

Тільки далеко десь за річкою гули гармати та одинокий Демид Бесараб глухо ридав під вишнею по своєму сину, затуляючи старою шапкою ридання, щоб не злякати солов'я [Тризна, 328-329].

Клятвений був мій час, і я виконував свою клятву серед грому й скреготу заліза, поки не розлетівся одного разу в кривавеє шмаття [Бронза, 338].

Був він до чорта розумний і дотепний, а тут весь дотеп наче всох [Ніч перед боєм, 236].

Інші взаємовідношення основ: прикметник – іменник, дієслово – прикметник, іменник – слово категорії стану зустрічаються рідко:

Я народний партизан, чуєш? А ти мертвяк. Мертвий ти! [На колючому дроті, 226].

Він мовчав, і вся його воля пішла на цей напружений мовчазний опір смерті [Воля до життя, 272].

Страшно Олесі. Такого страху не знала ще вона за всі свої дев'ятнадцять літ, такого ще ніколи не було, відколи світ стоїть [Незабутнє, 249].

Однокореневі повтори використовуються переважно у сусідніх реченнях, що служить важливим засобом внутрішнього взаємозв'язку у складі цілого тексту (надфразної єдності):

– *Перемога, товаришу капітан, перемога! Ми перемогли*, – шептали вони, схилиючись над ним. – *Це все ви, товаришу капітан. Ми всі тепер зрозуміли. Спасибі, спасибі вам за перемогу* [Перемога, 312].

Досить часто О.Довженко послуговується частковим повтором граматичних форм одного й того ж слова:

У полі вправ я, ідучи в атаку, і не похований гнию, вгрузаючи помалу в землю, бо єсмь уже земля [У полі, 345].

Танкетники, – розгнівався дід. – Людська душа молодецька сильніша за всяку танкетку! Була, єсть і буде! [Ніч перед боєм, 236]

Для підсилення відтворення і передачі перш за все внутрішньої енергії дії, стану героїв використовується комбінований повтор, у якому сполучаються структурні елементи лексичного і часткових повторів:

а) граматичні форми і однокореневі слова:

– *Мамо. Як я страждаю!* – простогнала Марія, одриваючись од бронзового мужа.

– *Страждай, голубко. Єдина достовірність серед усіх хмар і пристрастей людських – страждання* [Бронза, 338].

б) граматичні форми і лексичний повтор:

...Ах, як не хотілось йому падати, як не хотілось кидати автомата! Та автомат уже випав із рук, і вже нічим було його підняти з брудної землі [Воля до життя, 270].

в) лексичний повтор і однокореневі слова:

А жаль – це не ваше занятіс. Жаль підточує людину, мов та шапиль. Перемагають горді, а не жалісливі! – сказав Платон і примовк [Ніч перед боєм, 237].

г) граматичні форми, однокореневі слова, лексичний повтор:

Танки підходили на десять метрів. Земля трусилася в скаженій трясі й гармати тремтіли дрібним дробом од близості танків і стріляли танкам у лоб, і танки репались, мов яйце, і розлітались в имаття од прямих ударів і внутрішніх вибухів. І тоді весь поранений гарматний народ кричав „ура”, плазуючи у своїй крові і падаючи, кричав: „Ура, ура, ура!” [Перемога, 305].

Подібні повтори, як бачимо, проходячи через увесь текст, сприяють формуванню експресивно-підсилювальних смислових відтінків.

Отже, в результаті повторної реалізації мовних одиниць усіх типів досягається та єдність усього зображення, всієї картини в цілому (місце дії, думки, бажання, настрої героїв, героїчні вчинки людини на війні тощо), що підкреслює велику майстерність письменника, визначає творчу манеру авторської прозової оповіді.

Список використаної літератури

1. Гончар О. Вступна стаття // Довженко О.П. Твори: В 5-ти томах. Т. 1. – К.: Дніпро, 1983. – С. 5-17.
2. Иванчикова Е.А. Лексический повтор как экспрессивный прием синтаксического распространения // Мысли о современном русском языке. – М.: Просвещение, 1969. – С. 126-139.
3. Довженко О.П. Твори: В 5-ти томах. Т. 3. – К.: Дніпро, 1984. – 362 с. (Цитуємо за цим виданням, указуючи назву оповідання та сторінку).
4. Фролова К.П. Аналіз художнього твору. – К.: Рад. шк., 1975. – 174 с.

Summary

The article touches upon the matter of language peculiarities of works of fiction, namely of military stories by O.Dovzhenko. The accent is made on the writer's mastery, the creative manner of the author's prose narrations defined. One of the means of emotional significance and expression is the repetition.

Т.В.Мелкумова
аспірант

ВИРАЖАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ПОВТОРІВ РІЗНИХ ТИПІВ (на матеріалі сучасної преси)

У статті розглядається функціонування повторів різних типів на матеріалі сучасної преси. Виразальні можливості повторів проаналізовано у зв'язку з їхнім розподілом за рівневим, позиційним і кількісним параметрами.

Проблема повтору в мовознавчій науці не нова. У ряді праць вона